

TIDSKRIFT FÖR POLITISK FILOSOFI
NR 1 2022 | ÅRGÅNG 26

Bokförlaget THALES

GIVET KLIMATFÖRÄNDRINGAR ÄR det otänkbart att föreställa sig en ökad energikonsumtion som inkluderar mer användning av fossila bränslen – ett sådant val kommer helt enkelt innebära att klimatförändringarnas effekter blir större och kommer snabbare. Men det är också svårt att föreställa sig att en omställning av energisystem, och hur energi produceras, distribueras, och konsumeras, inte kommer påverka såväl människor som miljö. En rättvis energiomställning bör beakta två mål samtidigt: att minska energiproduktionens och -konsumtionens bidrag till klimatförändringar, men också att säkerställa att energitillgången är god för grundläggande mänsklig välfärd. Här väcks frågor som vad som är rimliga förväntningar och anspråk och relevansen, ur rättvisesynpunkt, av hur olika grupper påverkas av energiomställningar.

Under vintern 2021/2022 kunde man i dagspress relativt ofta läsa om hur folks vardag och industriers produktivitet påverkats negativt av ökade elpriser. Det är inte ovanligt att läsa om upprörda känslor kring upplevt höga priser på drivmedel, eller om åsikter kring installationer av anläggningar för vind- och solkraft. Vi kunde också läsa om att beslut skulle tas januari 2022 om slutförvar av använt kärnbränsle, ett slutförvar av enormt skadligt avfall som ska vara säkert förvarat i närmast ofattbara 100 000 år. Sverige skulle då bli det första, och enda, landet i världen med ett sådant slutförvar. Energi – eller globalt sett frånvaron av energi då ungefär en fjärdedel av världens befolkning saknar tillgång till tillförlitlig energi till överkomliga priser för uppvärmning, ljus och matberedning (Sovacool 2013: 1) – är inblandat på ett eller annat sätt i många av våra aktiviteter, och det finns ett samband dels mellan energikonsumtion och ekonomisk tillväxt, men också mellan energikonsumtion och välfärd.¹ Det ligger nära till hands att produktion, distribution, och konsumtion av energi därmed bör analyseras utifrån rättviseperspektiv.

Frågor om vad som är en rättvis energiproduktion och -konsumtion har diskuterats ur ett filosofiskt perspektiv åtminstone sedan 1950-talet. Till stor del motiverades det filosofiska intresset av ökad miljömedvetenhet och en insikt om att vår produktion och konsumtion av energi kan få negativa effekter som sträcker sig långt i både rummet och tiden. Det har blivit allt tydligare att den höga energikonsumtion vi har vant oss vid i västvärlden i många avseenden är etiskt problematisk. Att använda oss av fossila bränslen och kärnkraft ökar vår välfärd, men kan få katastrofala följder för välfärden för människor i andra delar av världen och för framtida generationer.

Energirättvisa och klimat

ENERGIRÄTTVISA ÄR ETT växande forskningsområde, men jämfört med klimaträttvisa – där många filosofer har gjort värdefulla bidrag (för att bara nämna några exempel – Broome 2012; Gardiner, Caney, Jamieson och Shue 2010; Page 2006; Shue 2014) – är det fortfarande jämförelsevis rätt blygsamma bidrag från filosofiskt håll som rör specifikt energi och energiomställningar. En förklaring kan vara att energi ur global synpunkt är tätt förknippad med just fossila bränslen som fortfarande är en av de primära energikällorna globalt sett, trots att klimatförändringar har varit kända ett antal decennier, ambitiösa politiska beslut tagits, och teknologier utvecklats. Det framhålls ofta i den politiska debatten att den höga konsumtionen av fossila bränslen i det globala Nord har fått och kommer att få allvarliga effekter på klimatet, vilket får mest negativa konsekvenser för människor i det globala Syd, bl.a. genom deras mer begränsade ekonomiska möjligheter att anpassa sig till ett varmare klimat.

Klimaträttvisa handlar i stor utsträckning om en rättvis fördelning av en ändlig atmosfärisk resurs att absorbera växthusgaser (Vanderheiden 2008). Inom klimaträttvisa har ett antal olika principer ambitiöst diskuterats som ofta handlar om vem som ska göra uppoffringar och ta kostnaderna som minskningar i fossila utsläpp innebär när det inte finns tillgängliga alternativ som kan produ-

cera lika mycket energi, och hur den ändliga resursen ska fördelas. Ett vanligt tillvägagångssätt inom klimaträttvisa är att undersöka rimligheten i olika principer, och vad som följer av dem. Man kan här nämna FN:s princip om ett »gemensamt, men olikt, ansvar», men också principer som försöker ange ett ramverk för att identifiera vem som har ansvar och hur stort, antingen baserat på historiska utsläpp (»polluter pays principle»), nuvarande förmåga att bidra (»ability to pay»), eller i vilken grad man har vunnit fördelar av historiska utsläpp (»beneficiary pays»). Ytterligare en princip är att alla får en lika stor andel utsläpp (»equal per capita»).

Energirättvisans principer?

ENERGIRÄTTVISA HAR INTE samma återkommande uppsättning av principer som inom klimaträttvisa, och det finns skillnader mellan klimat- och energirättvisa. Båda berör givetvis utsläpp och avser att identifiera principer för att minska utsläpp av växthusgaser, men samtidigt utan att kostnader, såväl ekonomiska som i välfärd, blir alltför höga. Samtidigt berör energirättvisa ofta hur omställningar ska ske, och hur man kan uppnå de båda målen att minska farliga klimatförändringar men samtidigt säkerställa en säker tillgång till hållbar energi.

Vissa forskare verksamma inom energirättvisa, som Benjamin Sovacool, diskuterar inte färre än åtta principer för energietik (2013). Dessa inkluderar tillgång till energi, rimliga priser och stabilitet, att berörda parter ska vara involverade i beslut, information, hållbarhet, inter- och intra-generationell rättvisa, samt ansvar – inklusive miljömässigt ansvar (Sovacool 2013: 219). En mer hanterbar uppsättning rättvisedområden inom energirättvisa är distributiv rättvisa, procedurell rättvisa, och erkännande (Jenkins et al. 2016).

Mycket av den etiska debatten om energi har handlat om distributiv rättvisa, exempelvis hur nyttan respektive kostnaderna för energiproduktion och -konsumtion ska fördelas mellan olika grupper inom ett land, mellan befolkningar i olika länder och mellan nutida och framtida individer. Det finns stora skillnader i hur mycket energi som konsumeras per capita, och historiskt har konsumerats,

i olika länder. Eftersom majoriteten av energi ur global synvinkel består av fossila bränslen, som kommer påverka en finit atmosfärisk resurs, behövs det analyseras vilka grupper eller nationer som ska ta på sig kostnader för att minska utsläpp. Det vill säga, att begränsningar i energikonsumtion motiveras för vissa (se Baard och Melin (2022) för en analys som tar avstamp i ›capability ceilings›). Kostnader kan även inkludera investeringar i exempelvis förnybara energikällor, eller högre energieffektivitet. Utöver det kan kostnader bestå av att omställningar innebär förlorade arbetstillfällen, eller högre priser. Rättsfrågor som då kan vara relevanta är om personer har rimliga anspråk på kompensation, av rättseskäl. Denna fråga undersöks i flera av bidragen i detta nummer.

Även om de inte har uppmärksammats lika mycket är även frågor om procedurell rättvisa av tydlig relevans för energipolitiken, eftersom det är angeläget att olika samhällsgrupper får inflytande på energipolitiska beslut. Som exempel har procedurell rättvisa diskuterats i koldioxidinfångning och lagring (McLaren 2012). Relevanta principer för deltagande är tillgång till information, rätten att bli hörd eller representerad, opartiskhet hos beslutande parter, objektivitet och skäl för olika beslut, och respekt för olika bakgrunder. Deltagande och procedurell rättvisa utgör också en central del av det som brukar kallas för Århuskonventionen 1998, eller ›Convention on access to information, public participation in decision-making and access to justice in environmental matters›.²

Också frågor om erkännande är betydelsefulla för beslut om energiproduktion och -konsumtion. Enligt vissa forskare bör energirättvisa få oss att reflektera kring vilka orättvisor som uppstår, och vilka grupper som påverkas och intressen som erkänns som legitima och relevanta (McCauley 2018: 15). I den svenska kontexten har det exempelvis hävdats att svensk energipolitik inte tillräckligt beaktar samers intressen, eftersom rennärningen ofta behandlas som enbart ett kommersiellt intresse bland andra utan att tillräcklig hänsyn tas till den betydelse den har för bevarandet av den samiska kulturen och identiteten.

Vad gäller produktionen av kärnkraft är den etiskt problematisk

genom risken för härdsmlätor och det faktum att den ger upphov till avfall som förblir radioaktivt och farligt för människor och andra levande varelser i åtminstone 100 000 år. En viktig faktor i rättvisa energiomställningar är att utveckla förnybara energikällors effektivitet. Men energiproduktion kan orsaka etiska konflikter mer lokalt, exempelvis genom att lokaliseringen av ett vindkraftverk får negativa effekter för individer i det närliggande området men gynnar välfärden på en nationell nivå. Insikterna om klimatförändringarnas betydelse har fått länder i västvärlden att planera för en snabb övergång till ett fossilfritt samhälle. Dock aktualiserar denna omställning också etiska problem, eftersom den kommer att drabba vissa yrkesgrupper, såsom transportarbetare. Det har därför blivit vanligt att tala om en rättvis övergång (>just transition>) som beaktar konsekvenserna för olika befolkningsgrupper och i vissa fall kompenserar dem som drabbas.

Bidragen i detta nummer

BIDRAGEN TILL DETTA temanummer behandlar flera av de frågor som är centrala inom den filosofiska debatten om energirättvisa. I ett av bidragen diskuterar Lars Löfquist hur man kan hantera NIMBY-problematik, d.v.s. lokala medborgares negativa reaktioner på beslut som är till nytta för många medborgare i ett land men drabbar lokala intressen. Han argumenterar för att vi kan förstå och hantera NIMBY-problematik genom att se den som konflikter mellan olika individers rättigheter. Löfquist diskuterar följande tre strategier för att hantera rättighetskonflikter: att etablera en hierarkisk rättighetsordning, att specificera rättigheter så att de inte hamnar i konflikt och att beakta konkurrerande moraliska krav som när de når en viss nivå överträffar rättigheterna. Han drar dock slutsatsen att det inte är rättighetskonflikterna i sig som är intressanta utan hur man förhåller sig till den part som förlorar. Genom att rättigheterna hos en part kränks uppstår en restplikt som måste hanteras i enlighet med det faktum att förlorarna är fullvärdiga samhällsmedborgare.

I det andra bidraget av Lina Eriksson, Fredrik Hedenus, U. Martin

Persson, och Bengt Brülde diskuteras frågan om hur kostnaderna för att fasa ut fossila bränslen och ställa om energisystemen bör fördelas. Genom att använda sig av kolkraftsarbetare och landsbygdsbor som exempel analyserar artikeln frågan om huruvida individer som drabbas hårdast av en omställning bör kompenseras. Författarna drar slutsatsen att aktörer som drabbas direkt av energiomställningen rimligen inte bör kompenseras, eftersom många av dem är medansvariga för klimatförändringar. Därmed kan man inte dra slutsatsen att kolkraftsarbetare drabbas på ett orättvist sätt. Dock menar författarna att det fortfarande kan finnas ett pragmatiskt argument för att ge dem kompensation för att legitimera omställningsarbetet, men det är samtidigt viktigt att omställningspolitik inte enbart baseras på upplevd orättvisa utan även på moraliskt välgrundade argument.

Frågor om rättvisa i samband med omställningen till ett fossilfritt transportsystem diskuteras i bidraget från Eric Brandstedt, Henner Busch och Vasna Ramasar. De uppmärksammar huruvida det finns en moralisk grund för klagomål som olika intressegrupper, politiker eller branschföreträdare uttrycker mot utfasningen av fossila bränslen inom transportsektorn. Författarna drar slutsatsen att vissa klagomål kan vara berättigade, exempelvis kritiken att klimatpolitiken bidrar till att öka eller befästa klyftor mellan rika och fattiga. Vi vet exempelvis att ökad bensinskatt drabbar låginkomsttagare mer än höginkomsttagare. Det är också nödvändigt att uppmärksamma hur klimatpolitiken leder till en omfördelning av olika nyttor och kostnader. Här menar författarna att vi bör beakta inte bara monetära effekter, utan även hur människors friheter och möjligheter påverkas, exempelvis hur ökad bensinskatt begränsar landsbygdsbors möjligheter. Vi måste även ta hänsyn till effekterna på mer abstrakta företeelser såsom respekt, erkännande och status hos de yrkeskategorier som förlorar arbetet p.g.a. omställningen.

Mats Andrén diskuterar i sitt bidrag frågan om kärnavfallens hantering. Hans utgångspunkt är en idéhistorisk redogörelse för hur fyra nittonhundratalsfilosofier – Karl Jaspers, Hans Jonas, Karl-Otto Apel och Peter Kemp – resonerar kring begreppet ansvar i re-

lation till den moderna teknologiutvecklingen med särskilt fokus på kärnkraft. Baserat på deras resonemang formulerar Andrén följande principer för hantering av kärnavfall: 1) det bör hanteras på ett sätt som är säkert för nu levande människor, 2) framtida generationer bör inte utsättas för fara, 3) hanteringen bör vara rättvis för samtida generationer och 4) hanteringen bör vara rättvis gentemot framtida generationer. Med utgångspunkt i dessa principer drar han slutsatsen att geologisk djupförvaring inte är det mest etiska alternativet, eftersom vi inte kan garantera framtida generationers säkerhet. I stället är det att föredra att tills vidare bevara avfallet ovan jord i väntan på att transmutationsteknologi eventuellt utvecklas i framtiden, vilket skulle göra det möjligt att återanvända avfallet, minska mängden farliga restprodukter och förkorta tiden då det är radioaktivt och farligt för människor och andra varelser.

Vi vill tacka alla författarna för deras bidrag, och redaktörerna för *Tidskrift för politisk filosofi* för att ha gett oss möjligheten att sammanställa detta temanummer om energirättvisa.

→

Patrik Baard är fil.dr i filosofi och postdok i etik vid Institutionen för globala politiska studier, Malmö universitet. Anders Melin är docent i etik och universitetslektor i mänskliga rättigheter vid Institutionen för globala politiska studier, Malmö universitet. Båda är gästredaktörer för detta temanummer av Tidskrift för politisk filosofi.

Noter

1 Energikonsumtion per capita och tillväxt, mätt i bruttonationalprodukt, uppvisar många gånger en stark korrelation (ofta över 0,95 – jfr Smil 2008: 336), medan energikonsumtion per capita relaterar till ökad välfärd mätt enligt FN:s »human development index» (HDI) ungefär som en försvinnande marginalnytta (Smil 2008; Steinberger 2016). Det vill säga: även små ökningar av energikonsumtion per capita innebär en brant ökning av HDI när per capita-konsumtionen är från en initialt låg nivå (<100 Gigajoule (GJ) per capita), men efter ungefär 100 GJ per capita behövs det betydligt mer energi för enbart marginella ökningar av HDI (Smil 2008: 347).

2 Århuskonventionen finns tillgänglig online på: <https://unece.org/fileadmin/DAM/env/pp/documents/cep43e.pdf>

Referenser

- BAARD, PATRIK OCH MELIN, ANDERS (2022) »Max Power: Identifying Minimum Capability Thresholds and Maximum Ceilings for Just Energy Footprints», *Science & Engineering Ethics*. DOI: 10.1007/s11948-021-00353-2
- BROOME, JOHN (2012) *Climate Matters: Ethics in a Warming World*, New York & London: W. W. Norton & Company.
- GARDINER, STEPHEN M., SIMON CANEY, DALE JAMIESON OCH HENRY SHUE (red.) (2010) *Climate Ethics: Essential Readings*, Oxford: Oxford University Press.
- JENKINS, KIRSTEN, DARREN MCCAULEY, RAPHAEL HEFFRON, HANNES STEPHAN, OCH ROBERT REHNER (2016) »Energy Justice: A Conceptual Review», *Energy Research & Social Science*, 11, ss. 174-182. DOI: 10.1016/j.erss.2015.10.004
- MCCAULEY, DARREN (2018) *Energy Justice: Re-Balancing the Trilemma of Security, Poverty and Climate Change*, Cham: Palgrave MacMillan.
- MCLAREN, DUNCAN, P. (2012) »Procedural Justice in Carbon Capture and Storage», *Energy & Environment*, 23, ss. 345-365.
- PAGE, EDWARD (2006) *Climate Change, Justice and Future Generations*, Cheltenham, UK: Edward Elgar.
- SHUE, HENRY (2014) *Climate Justice: Vulnerability and Protection*, Oxford: Oxford University Press.
- SMIL, VACLAV (2008) *Energy in Nature and Society: General Energetics of Complex Systems*. Cambridge, MA: The MIT Press.
- SOVACOOOL, BENJAMIN, K. (2013) *Energy & Ethics: Justice and the Global Energy Challenge*, Cham: Palgrave MacMillan.
- STEINBERGER, JULIA (2016) »Energising Human Development», UNDP Human Development Reports. Tillgänglig online på: <http://hdr.undp.org/en/content/energising-human-development>
- VANDERHEIDEN, STEVE (2008) *Atmospheric Justice: A Political Theory of Climate Change*, Oxford: Oxford University Press.